

Bogdándi Zsolt

Az EME Jakó Zsigmond Kutatóintézetének akadémiai támogatású forráskiadási programja

Források és adattárak Erdély középkori és kora újkori történetéhez*

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1990. évi újjáalakulásától kezdve tervbe vette elsősorban az ún. nemzeti tudományok művelésére egy kutatóintézet létrehozását, mely gondolat előzményének sok szempontból a két világháború között a Teleki Pál Tudományos Intézet keretében működő Erdélyi Tudományos Intézet tekinthető.¹ Nagyrészt az itt már tervezett vagy elkezdett középkori és kora újkori forráskiadási munkálatok folytatására szánta Jakó Zsigmond (1916–2008) professzor, az MTA tiszteleti tagja, Széchenyi-díjas történész az EME kutatóintézetét, a forrásfeltáró munka pedig az ő elképzelései szerint és közvetlen ellenőrzése alatt indult meg már az Egyesület újjáalakulásának első évtizedében. Az Erdélyi Okmánytár köteteinek szerkesztésébe már ekkor bevonta W. Kovács Andrást, illetve ugyanebben az időszakban tanítványainak közreműködésével újraindította az EME régi forráskiadvány-sorozatait, a Mikó Imre által 1855-ben kezdeményezett Erdélyi Történelmi Adatokat² és az EME régi levéltárának feldolgozására és ismertetésére szánt Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárát.³ Szintén ebben az intézeti keretek nélküli időszakban indította útjára az erdélyi vármegyék jegyzőkönyveit, valamint az erdélyi fejedelmek királyi könyveit és a hiteleshelyi jegyzőkönyveket közzé tevő kutatócsoportot.⁴ E kezdeti, ígéretes lépések után Jakó professzor már 2002 őszén felhívta a figyelmet a kutatóintézeti keretek megteremtésének sürgető szükségességére, ugyanis intézményi háttér és személyi státusok nélkül „előbb-utóbb kifulladásnak azok az ígéretes kezdeményezések is, amelyeket pl. a Múzeum-Egyesület a forráskiadás, vagy a Kriza János Társaság a néprajzi kutatások területén nagy erőfeszítéssel működtet.”⁵ A kitartóan céltudatos kezdeményezések és munka eredményeként végül az Erdélyi Múzeum-Egyesület keretében, annak szervezeti alegységként 2006-ban formálisan is létrejött a kutatóintézet, amely 2022-ben vette fel alapítója, Jakó Zsigmond nevét.

Intézetünk munkatársainak fő feladata tehát Erdély középkori és kora újkori történeti forrásainak feltárása és közzététele, valamint e korszakok vizsgálatát megalapozó segédletek és kézikönyvek összeállítása. Az előbbiekben felvázolt forrásfeltáró munkák folytatására, az Egyesület kutatóintézetében addig is folyt kutatómunka elismeréseként indult 2023 őszétől a Magyar Tudományos Akadémia első „határon túli” nemzeti programja, a *Források és adattárak Erdély középkori és kora újkori történetéhez* című, négyéves kutatási program. Ennek keretében az intézet munkatársai olyan alapkutatások végzését vállalták, melyek lehetővé teszik, hogy Erdély múltjáról a korábbinál hitelesebb és időtállóbb képet

* Megvalósult az MTA HTMKNP „Források és adattárak Erdély középkori és kora újkori történetéhez” c. alprogram támogatásával.

¹ Ennek létrejöttéről és programjáról lásd Tamás 1941. 409–416. Vö. Mikecs 1944.

² E sorozatnak a 1990-es években megjelent kötetei: Wolf 1993.; Kovács 1998.

³ Venczel 2002.; W. Kovács–Valentiny 2006.

⁴ E kutatócsoport eddig megjelent kötetei, időrendben: Fejér–Rácz–Szász 2003.; Fejér–Rácz–Szász 2005.; Bogdándi–Gálfi 2006.; Dáné 2009.; Dáné 2014.; Gálfi 2016.; Bogdándi 2018.; Fejér 2025.

⁵ Jakó 2003. 102–105.

alkothassunk. A kutatóintézet és annak forráskiadási programja elválaszthatatlanul összeforrt tehát a hazai és magyarországi medievisztika kiemelkedő képviselője, néhai Jakó Zsigmond személyével, aki az intézményes keretek között folyó forrásfeltárás és -kiadás révén látta megvalósíthatónak az erdélyi középf- és kora újkori kutatások fellendítését, és egy olyan fiatal kutatónemzedék kinevelését, amelyre meghatározó szerep hárul e kutatások megújításában.⁶ Ugyanakkor ezeket a kutatásokat egységes mederbe terelte azáltal, hogy mind az 1542 előtti, mind a kora újkori történeti források kiadása során egyaránt betartandó alapelveket állapított meg. Ennek a forrásközlő tevékenységnek a lényege az, hogy a zömében latinul kelt források magyar nyelvű kivonatok formájában történő közlése révén hozzáférhetővé váljanak a szükséges nyelvi és paleográfiai ismereteket nélkülöző történészek és érdeklődők szélesebb köre számára is. A teljes szövegű magyar nyelvű forráskiadások tekintetében pedig a „teljes átírás és a szintén szélsőséges betűhűség közötti józan átmenettel a szöveg hiteles történeti hangulatának, jellegzetességeinek”⁷ a megőrzését irányozza elő.

A történész munkatársak forráskiadói tevékenysége eredményeként eddig 10 000-nél több, a kutatás előtt zömében ismeretlen kivonat jelent meg nyomtatásban. Mind a hazai, mind a magyarországi történetkutatás igen kedvezően fogadta az erdélyi forráskiadásnak ezeket a maguk nemében egyedülálló és hiánypótló vállalkozásait, melyek folytatása a korszak minél elmélyültebb megismerésének alapvető feltétele, és a magyar történetkutatás jól felfogott érdeke. E forráskiadási munkák folytatása mellett ugyanakkor külön kihívást jelent a Jakó professzor által megkezdett utánpótlás-nevelés folyamatosságának a biztosítása, ez ugyanis újabb kutatói állások kialakítását is feltételezi.

A kutatóintézet tagjai által végzett forráskiadási munkálatok

*Az Erdélyi Okmánytár (Codex Diplomaticus Transylvaniae)*⁸

A Jakó Zsigmond által megindított vállalkozásnak célja, hogy „az okleveles források minél teljesebb összegyűjtésével és hozzáférhetővé tételével szilárd alapokat biztosítson Erdély középkori történetének tudományos igényű, korszerű műveléséhez.”⁹ A történeti Erdély 1542 előtti okleveles forrásanyaga mintegy 35000 szövegre tehető. Jakó professzor, valamint a munkáját folytató W. Kovács András és Hegyi Géza szerkesztésében eddig az 1023–1389 közötti esztendőik okleveles anyaga jelent meg öt kötetben, melyek 4983 magyar nyelvű kivonatot tartalmaznak. A kutatási program keretében zajlik az Erdélyi Okmánytár VI. (1390–1399) kötetének szerkesztése, amelynek alapszövegét néhai Jakó Zsigmond kézirata (638 regesztá) képezi, kiadása 2026-ra várható. 2027-ben munkatársaink megkezdik az Okmánytár VII. kötete (1400–1409) anyagának felmérését és az oklevelek kivonatolását.

Az erdélyi káptalan és a kolozsmonostori konvent fejedelemségkori protocollumai

A fejedelmi korból az erdélyi káptalannak 20, a kolozsmonostori konventnek pedig 32 kötetnyi jegyzőkönyve maradt fent a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában.

⁶ Fejér 2017. 39–42.

⁷ Wolf 1993. 22.

⁸ Bővebben erről lásd Hegyi 2017. 10–17.

⁹ Jakó 1997. 7.

Bogdándi Zsolt és Gálfi Emőke szerkesztésében a gyulafehérvári hiteleshely jegyzőkönyveiből eddig az 1575–1613 közötti évek bejegyzései jelentek meg 1410 magyar nyelvű kivonatban. A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori protocollumaiból pedig Bogdándi Zsolt az 1575–1590 közötti évek bejegyzéseit tette közzé 865 kivonatban. Jelen kutatási projekt keretében az erdélyi káptalan jegyzőkönyveinek kivonatolását végző Gálfi Emőke a Bethlen Gábor fejedelem idején vezetett protocollumok anyagának első részét dolgozza fel egy kötetben, amely az 1613–1621. évek közötti bejegyzéseket (kb. 900 kivonat) tartalmazza. Összesen három hiteleshelyi jegyzőkönyv, mintegy 900 oldalnyi forrásanyag kerül feldolgozásra. Emellett összegyűjti a töredékesen fennmaradt középkori jegyzőkönyveket (hozzávetőleg 200 szövegegység), melyeknek kiadásra való előkészítését is elkezdi.

A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori jegyzőkönyveinek feldolgozását végző Bogdándi Zsolt egy kötet kiadását vállalta a projekt keretében. Az 1591–1600 közötti időszak bejegyzéseit tartalmazó kiadvány (kb. 850 kivonat) munkálatai már folynak, e pályázat keretében a regesztázott anyag ellenőrzését és kiegészítését, a mutató elkészítését és a kézirat véglegesítését végzi el munkatársa, Izsán Csaba segítségével. A tervezett következő kötet (1601–1610) munkálatait is megkezdte a protocollumok anyagának átnézésével, a későbbiekben átfut bejegyzések azonosításával és az időrend kialakításával, illetve az 1601–1602 közötti bejegyzések kivonatolásával. Összesen négy protocollum anyaga kerül feldolgozásra és közlésre, hozzávetőlegesen 1200 lapnyi forrásanyag, amelyek alapján összesen mintegy 1200 regeszta készül el.

Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei

Az erdélyi fejedelmi kancellárián vezetett királyi könyvekből összesen 30 kötet maradt fent az 1569–1689 közötti időszakból az MNL OL őrizetében. Fejér Tamás, Rácz Etelka és Szász Anikó szerkesztésében eddig János Zsigmond, Báthory Kristóf és Báthory Zsigmond fejedelmeknek az 1569–1602 közötti évekből fennmaradt hat kötet királyi könyve jelent meg nyomtatásban a sorozat első két köteteként, mely 2540 regesztát tartalmaz. Az erdélyi fejedelmek királyi könyveinek közzétételét végző munkacsoport a pályázati ciklus négy évében két kötet megjelentetését vállalta. Ezek közül az első, Bocskai István 1605–1606. évi és Rákóczi Zsigmond 1607–1608. évi királyi könyveit közzé tevő kötet már megjelent, a második pedig Báthory Gábor 1608–1610. évi liber regiusait (kb. 1000 kivonat; Szász Anikó) tartalmazza. Ezek mellett elkészülnek Bethlen Gábor 1613–1629. évi és Brandenburgi Katalin 1630. évi királyi könyveinek (kb. 1900 kivonat; Fejér Tamás, Pakó László, Szász Anikó) a kivonatai is. Ez 13 kötet liber regius, összesen mintegy 4000 oldalnyi forrásanyag feldolgozását jelenti.

Erdélyi várostörténeti források

Míthogy az erdélyi fejedelmek székhelyére, Gyulafehérvárra vonatkozó forrásanyag zöme a 16–17. századi pusztítások során megsemmisült, a gyulafehérvári Batthyaneumban őrzött városkönyv (1588–1674), valamint az 1603-tól kezdődő törvénykezési jegyzőkönyvek kiemelkedő jelentőséggel bírnak. Kovács András szerkesztésében eddig a városkönyv, valamint a törvénykezési jegyzőkönyvek 1603–1616. évek közötti anyaga jelent

meg nyomtatásban. Az erdélyi várostörténeti források sorozatában Gyulafehérvár város törvénykezési jegyzőkönyveinek az 1617–1643. éveket tartalmazó II. kötete készül el (Kovács András kéziratát sajtó alá rendezi és mutatókkal ellátja Pakó László, összeolvasták Pakó László és Gálfi Emőke, lektorálta Gálfi Emőke). E kötet mutatózása jelenleg folyik, megjelenése 2026 első felében várható. Ugyanezen alsorozat keretében, az ETA köteteként kerül kiadásra, előreláthatólag szintén 2026-ban a Kolozsvár város tanácsülési jegyzőkönyveit (1569–1582) közzé tevő forráskiadvány első kötete.

A magánélet szövegei a 17–18. századi Erdélyben. Wesselényi Kata írásos hagyatéka

A kutatás előzményeként kora újkori erdélyi családok (Kálnoki, Apor, Rozsnyai) írás-használatának vizsgálatára került sor. A családi levéltárak tanulmányozásakor ugyanakkor gyakran előtérbe kerültek a nők által írott és a nekik címzett szövegek, ezért folytatásként a kutatás olyan 17–18. századi nemesasszonyokra fókuszál, akiknek tollforgató tevékenysége túlmutat a magánlevelezéseken. Wesselényi Katának a Teleki–Bolyai Könyvtárban őrzött kéziratait Papp Kinga rendezi sajtó alá, jelen pályázat keretében az *Egy hittel egy reménnyel két egyező szívnek Isten eleiben fel nyújtott áldozatja melyben bé vagynak foglaltatva némelly könnyörgések és Istenes énekek* (Ms 255) című kézirat bevezető tanulmánnyal és mutatókkal való kiadására kerül sor, 2026-ban. *Az igaz Isteni esméretről és apostoli igaz hitről való idvességes vallás tételnek lelki trombitája* (Ms 250) című kéziratot munkatársunk a ciklus végére készíti elő kiadásra.

A szűkebb értelemben vett forráskiadási munkálatok mellett intézetünk munkatársai éppen e tevékenységük során szerzett ismereteikre támaszkodva, más témák feldolgozását, adattárak összeállítását is vállalták a projekt keretében, a következők szerint: Hegyi Géza: *Az erdélyi püspökség és székeskáptalan archontológiája (1003–1556)*, Fejér Tamás: *Az erdélyi fejedelmi kancellária archontológiája 1556–1602 között*, Szász Anikó: *Mezővárosi előjárók Erdély hét vármegyéjében (1540–1600). Adattár*.

Az előbbiekben leírt kutatómunka mellett intézetünk tagjai konferenciákat szerveznek (pl. a *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban* c., a budapesti Történettudományi Intézettel közösen szervezett konferenciasorozat két évente tartott tanácskozásait; *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* c., évi rendszerességgel tartott konferenciasorozat Történelem szekcióját – mindkét rendezvény anyaga nyomtatásban is megjelenik a kutatócsoport tagjainak szerkesztésében), előadásaikkal konferenciákon vesznek részt, és kutatási témájukhoz kötődő szaktanulmányokat írnak, illetve meghívott előadóként vagy konzulensként bekapcsolódnak a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézetében folyó oktatómunkába. Rendezvényeinkről, eredményeinkről rendszeresen tudósítunk az EME Jakó Zsigmond Kutatóintézet honlapján (<https://eme.ro/jzski>).

Az utánpótlás-nevelést a program egyik fontos elemének tartjuk. Ennek megfelelően munkatársaink két ösztöndíjas történész hallgatóval, Bartha Boglárkával és Csáki Aporral szövegolvasási és -értelmezési gyakorlatokat végeztek 14–16. századi okleveles forrásokon, melyek során a fókusz a diákok szakvizsga dolgozatához szükséges források értelmezésére és feldolgozására irányult, illetőleg mindketten, egyelőre még gyakornokokként bekapcsolódtak a forráskiadási munkálatokba is (szövegek összeolvasása, a kivonatkészítés technikájának elsajátítása).

Az intézetünk tagjai által az MTA támogatásával végzett forráskiadási munkálatoktól mind a középkori, mind a kora újkori történeti kutatások megújulása várható, ezek ütemes folytatása és – lehetőségek szerinti – befejezése tehát az erdélyi magyar történetkutatás legjelentősebb teendői és feladatai közé tartozik. Ezek az alapkutatások ugyanakkor nem csupán a hazai, hanem az erdélyi vonatkozású magyarországi és a környező országokbeli kutatások alakulására is komoly kihatással bírnak. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy az erdélyi történetkutatás elsősorban a forrásfeltárás és -kiadás terén tud a magyar történetírás hasznára lenni.

Szakirodalom

- Bogdándi 2018. A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. 1326–1590. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt. Erdélyi Történelmi Adatok X. 1. Kolozsvár, 2018.
- Bogdándi–Gálfi 2006. Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei I. 1222–1599. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt és Gálfi Emőke. Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Kolozsvár, 2006.
- Dáné 2009. Torda vármegye jegyzőkönyvei I. 1607–1658. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Dáné Veronka. Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1. Kolozsvár, 2009.
- Dáné 2014. Torda vármegye jegyzőkönyvei II. 1659–1707. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Dáné Veronka. Erdélyi Történelmi Adatok IX. 2. Kolozsvár, 2014.
- Fejér 2017. Fejér Tamás: Szakembernevelés az Erdélyi Múzeum-Egyesület kutatóintézetében. In: Erdélyi Múzeum, 79. (2017) 1. sz. 39–42.
- Fejér 2025. Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei II. 1605–1608. Bocskai István és Rákóczi Zsigmond Királyi Könyvei. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás. Erdélyi Történelmi Adatok VII. 4–5. Kolozsvár, 2025.
- Fejér–Rácz–Szász 2003. Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. VII/1. János Zsigmond Királyi Könyve (1569–1570). VII/2. Báthory Kristóf Királyi Könyve (1580–1581). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–2. Kolozsvár, 2003.
- Fejér–Rácz–Szász 2005. Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. VII/3. Báthory Zsigmond Királyi Könyvei (1582–1602). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3. Kolozsvár, 2005.
- Gálfi 2016. Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei II. 1600–1613. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Gálfi Emőke. Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 2. Kolozsvár, 2016.
- Hegy 2017. Hegy Géza: Jakó Zsigmond és az Erdélyi okmánytár. In: Erdélyi Múzeum, 79. (2017) 1. sz. 10–17.
- Jakó 1997. Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I. 1023–1300. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Jakó Zsigmond. Bp., 1997.
- Jakó 2003. Jakó Zsigmond: Az erdélyi magyar tudományosság fordulóponton. In: Erdélyi Múzeum, 65. (2003) 3–4. sz. 102–105.

- Kovács 1998. Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei. Gyulafehérvár várospolitikai jegyzőkönyvei 1588–1674. Gyulafehérvár város törvénykezési jegyzőkönyvei 1603–1616. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléti Kovács András. Erdélyi Történelmi Adatok VI. 2. Kolozsvár, 1998.
- Mikecs 1944. Mikecs László: Új erdélyi tudomány. Jegyzetek az Erdélyi Tudományos Intézet működéséhez. Erdélyi Tudományos Füzetek 190. Kolozsvár, 1944.
- Tamás 1941. Tamás Lajos: Az Erdélyi Tudományos Intézet. In: Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem története. Szerk.: Bisztray Gyula–Szabó T. Attila–Tamás Lajos. Kolozsvár, 1941. 409–416.
- Venczel 2002. Venczel József: Ifjabb Wesselényi Miklós személyi levéltára. Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 2. Kolozsvár, 2002.
- W. Kovács–Valentiny 2006. A Wass család cegei levéltára. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közléti W. Kovács András. Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3. Kolozsvár, 2006.
- Wolf 1993. Torda város tanácsa jegyzőkönyve 1603–1678. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléti Wolf Rudolf. Erdélyi Történelmi Adatok VI. 1. Kolozsvár, 1993.